

KONFERANSLAR

"IX. ORDU MÜFETTİŞİ MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN İSTANBUL-SAMSUN-ERZURUM YOLCULUĞU"

Prof.Dr.S.Esin DERİNSU DAYI*

Osmanlı İmparatorluğu'nun bir oldu-bitti ile Almanya'nun yanında girdiği Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Milleti dört yıl sürecektir uzun ve yorucu bir mücadeleye atılmıştı. Kafkasya, Balkanlar, Anadolu, Mısır, Süveyş Kanalı ve Arabistan Yarımadası'nda olmak üzere toplam yedi cephede (Kafkaslar, Irak, Filistin, Suriye, Çanakkale, Galiçya, Makedonya) savaşmak zorunda kalmıştı.

Diğer cephelerdeki başarısızlığa rağmen, Binbaşı Mustafa Kemal'in büyük inisiyatifi ile kazanılmasında önemli rol oynadığı Çanakkale Zaferi ve Şubat 1918'de ileri harekâta geçen Türk Ordusu'nun tüm Doğu, Kuzey ve Güney Anadolu, Evliye-i Selâse ve Kafkasları kurtarıp, Bakû'ya kadar ulaşmasına rağmen Müttefikleri Almanya,¹ Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'ın mütareke isteyip savaştan çekilmeleri üzerine, Osmanlı İmparatorluğu da mütareke istemek zorunda kalmıştı.

Enver Talat ve Cemal Paşalardan oluşan ittihatçı hükümetin istifası üzerine, 14 Ekim 1918'de Sadrazam Ahmet İzzet Paşa Hükümeti kurulmuştu. Türk Tarihi'nde kara bir leke olan ve Osmanlı İmparatorluğu'nu fiilen ortadan kaldıran, Mondros Mütarekesi 30 Ekim 1918'de imzalandı. 31 Ekim 1918'de de Mustafa Kemal Paşa, Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı'na atandı. O, Halep'teki ordu karargahında sık sık Ali Fuat Paşa ile buluşuyor; ülkenin hem askeri durumu, hem de istikbali hakkında fikir alışverişinde bulunuyordu.

Bu günlere Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla birlikte işgallerde başlamıştı. Artık İtilaf Devletleri, Doğrudan devlet yönetimine müdahale etmeye,

---

* Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürü.

312 “IX. ORDU MÜFETTİŞİ MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN İSTANBUL-
SAMSUN-ERZURUM YOLCULUĞU”

ülkenin sosyal ve ekonomik durumunu şarşmaya ve Türk Milleti’ni yok etmeye yönelik, her türlü faaliyeti desteklemeye başlamışlardı.

Bu arada İttihat ve Terakki Fırkası’nın Lideri Olan Enver, Talat ve Cemal Paşalar son İttihatçı kongresinden sonra 2-3 Kasım 1918’de yurt dışına kaçtılar.

Mondros Mütarekesi hükümlerini, 2 Kasım 1918 günü Sadrazam ve Erkan-ı Harbiye Reisi Ahmet İzzet Paşa’dan öğrenen Mustafa Kemal Paşa, 3 Kasım’da verdiği cevapta; Mondros Mütarekesi ile ilgili (Toros tünellerinin hangilerinin İtilaf Devletleri’nce işgal edileceği, Kilikya’nun hangi toprakları içine aldığını ve Suriye sınırının kesin olarak belirtilmesi gibi) birtakım muallaktaki soruların cevaplarını istemişti.

İngilizlerin, İskenderun’u işgal etme talepleri ile ilgili olarak Başkomutanlık Erkân-ı Harbiye Riyaseti ile yapılan 3-6 Kasım 1918 tarihli yazışmalarda Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin mütareke hükümlerine aykırı olarak İskenderun’u işgal etme fikrini kabul etmiyor, şehre zorla girmeye çalışıldığı takdirde silahla karşılık verileceğini bildiriyordu.

Gelen emirde, İngilizlerin bunu hakkı olmamakla beraber, İngilizlere karşı sert davranılmaması üzerimize ateş açılrsa bile ateşle cevap vermeyip, İngilizler nezdinde olayın protesto edilmesi emrinde ısrar ediliyordu.

6 Kasım’da verilen emre itiraz eden Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin asıl amaçlarının İskenderun’u işgal ederek, kuzeye çekilmekte olan 7.ordu’nun arkasını keserek, abluka altına almak olduğunu “İskenderun’a her ne sebep ve bahane ile” olursa olsun, İngiliz askerleri çıkartıldığında ateş açılacağını kesin bir dille bildirerek, İngilizlerin tekliflerini ve bu konuda verilecek emirleri yerine getiremeyeceğini belirterek, yerine başka bir komutanın atanmasını istedi.

Ancak 7 Kasım 1918’de Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı ve 7.Ordu lağvedilip, Mustafa Kemal Paşa, İstanbul’a çağrılınca, İngilizlerin önündeki engel de kalkmış oldu.

O, ülkenin içinde bulunduğu siyasi, askeri şartları, İtilaf Devletleri’nin işgallerinin sadece kontrol ve geçici amaçlı olmayıp; ülkeyi kalıcı işgal etmek olduğunun farkında idi. Ve bunun da, Türk hakimiyetinin ve istikbalinin tamamen yok edilmek istendiği anlamına geldiğini biliyordu. O. ordunun daha

fazla yıpranmasına ve Türk milletinin daha fazla rencide edilmesine, gururunun kırılmasına daha fazla izin veremezdi. Hep olabilecek sorunları engellemek veya sorunlara çözüm yolu bulmak için düşünüyor, mücadele ortamı yaratmaya çalışıyordu.

10 Kasım'da Adana'dan trenle İstanbul'a hareket eden Mustafa Kemal Paşa, 13 Kasım'da İstanbul'a ulaşmıştı. Fakat çok ilginç bir tesadüf, İtilaf Donanması da o gün İstanbul'a girmişti. Donanmayı gördüğünde, "Geldikleri gibi giderler" demişti. Bugün, İstanbul'un fiilen işgal edildiği bir gündü. Hem de uğursuz mütarekenin imzalanması ve uygulanması sonucu başlayacak olan Türk Milli Mücadelesi'nin lideri olan Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a gelişini müjdeleyen bir gündü.

Mustafa Kemal Paşa, İskenderun'dan İstanbul'a gelirken; şu andaki mevcut ve dağınık bulunan ordunun derlenip toparlanmadan başarılı olamayacağı inancındaydı. O, artık düşündüğü ve teklif ettiği askeri tedbirlerinin ve uyarılarının dikkate alınmadığını anlamıştı. Bundan sonra, siyasi çözüm aramak gerektiğini düşünüyordu.

Nitekim O, henüz 7 Ordu Komutanı iken, olabilecek siyasi gelişmeler hakkında fikirlerini belirttiği gibi, olması gerekenler hakkında da fikirlerini belirtmekten çekinmemiştir. Bu onun, devletin içinde bulunduğu duruma, sadece askeri değil, siyasi çözümler bulunması gerektiğine inancını da gösteriyordu.

Mustafa Kemal Paşa, 16 Kasım 1918'de Pera Palas'ta Vakit, Minber ve Zaman gazetesi yazarları ile yaptığı görüşmede; "En iyi politika, en kuvvetli olmakla mümkündür. En kuvvetli olmak demek ise; manen, ilmen, fennen, ahlaken kuvvetli olmak demektir. Askeri kuvvet en sonda gelir. Yukarıda sayılan meziyetler bu millette mevcut değilse, bu milletin bütün fertlerinin en son silahlarla donanmış olması hiçbir şeyi ifade etmez. Bugünkü topluluklar içinde insan olarak yer alabilmek için elbette silah elde olması yeterli değildir" demiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın gerçekten de İstanbul'da bulunduğu 14 Kasım 1918-16 Mayıs 1919 tarihleri arasında, çözümünü siyasi faaliyetlerde aradığını görüyoruz.

314 “IX. ORDU MÜFETTİŞİ MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN İSTANBUL- SAMSUN-ERZURUM YOLCULUĞU”

İstanbul’a geldiğinde istifa etmiş olan Ahmet İzzet Paşa’yı yeniden hükümeti kurmasının gerekliliğine inandırmaya çalışmış; Meclis-i Mebusan’da Tevfik Paşa Hükümeti’nin güven oyu almaması için uğraşmış, ancak başarılı olamamıştır.

Padişah Vahideddin ile görüşerek onun düşüncelerini anlamak ve yol göstermek istemiş, fakat padişahın öncelikle saltanatı ve saltanat merkezinin geleceğini düşündüğünü anlamış ve bir sonuç elde edememiştir.

Ayrıca Meclis-i Mebusan’da dağılmış olduğundan, meşru yollardan bir çözüme ulaşılmayacağı düşüncesiyle; bir ihtilalle padişah ve hükümeti devirmek için arkadaşları ile görüşmeler yapmış; bundan da bir sonuç elde edilemeyeceği anlaşılınca vazgeçilmiştir. Bu siyasi teşebbüslerin yanı sıra devamlı silah arkadaşları olan Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Kâzım Karabekir Paşa ve İsmet Beylerle sık sık bir araya gelerek fikir alışverişinde bulunmuştur.

Ali Fuat (Cebesoy) Paşa ile yaptığı görüşmelerde şunları tespit etmişlerdi.

- 1-Terhis işlemi derhal durdurulacak
- 2-Cephane ve silahlar düşmana teslim edilmeyecek,
- 3-Genç ve enerjik komutanların iş başına getirilmesi sağlanacak.
- 4-Milli mukavemete taraftar yöneticilerin değiştirilmemesine çalışılacak
- 5-Particilik mücadelesine engel olunacak
- 6-Halkın maneviyatı yükseltilecek,

Görüldüğü gibi Mustafa Kemal Paşa, askeri ve siyasi dehası sayesinde, milli mücadelenin başından itibaren, siyasi ve askeri örgütlenmeyi birlikte yapmayı planlamakta ve milli mücadeleyi halka dayandırmak istemektedir.

3 Mart 1919’da Sadrazam Tevfik Paşa istifa etmiş ve 4 Mart’ta Damat Ferit Paşa Hükümeti kurulmuştu.

Mustafa Kemal Paşa, çabalarının sonuçsuz kaldığını görünce, şu kararı almıştı. “Osmanlı Devleti artık tükenmiştir. Memleket tamamen parçalanmıştır. Padişah, halife hükümet bunlar artık anlamsız boş sözlerden ibarettir”. Ortada Türk’ün barındığı öz yurdu Anadolu kalmıştır. Bu durum karşısında O şu karara varmıştı: “Milli egemenliğe dayanan kayıtsız, şartsız, bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak. Türk’ün onur ve yetenekleri çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir millet esir yaşamaktansa yok olsun daha iyidir. Öyleyse; “Ya İstiklâl, Ya Ölüm”.

Mustafa Kemal'in bu amacının gerçekleşmesi için gerekli olan şartlar da iyiden iyiye belirginleşmeye başlamıştı.

İşgaller karşısında yer yer gösterilen tepkilere rağmen mütarekenin Türk Milleti üzerinde yarattığı karamsarlık havası, yine yapılan bir işgal hareketi ile son buldu. Artık, İtilaf Devletleri kendi sonlarını kendi elleri ile hazırlamaya başlamışlardı. Bu "İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi idi". 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar İzmir'i işgal ettiler. İtilaf Donanması'nun desteğini alan Yunanlılar, çok kan dökerek, türlü mezalim yaparak, şehrin işgalini tamamladılar.

İzmir'in işgali ülke genelinde büyük tepki ile karşılandı. Türk'ün haklı sesini bütün dünyaya duyurmak için mitingler düzenlendi.

Mustafa Kemal Paşa, vatanın kurtuluşu yönündeki kararını hayata geçirmek için İstanbul'dan ayrılarak, milleti ile birlikte çalışmak üzere Anadolu'ya gitmeye karar verdi. Bu konu ile ilgili olarak Yakın arkadaşları ve bazı hükümet üyeleriyle görüşmelerde bulundu.

Mütareke sonrası Samsun ve Merzifon'a asker çıkaran İngilizlerin bölgedeki azınlıkları kışkırtıp, silahlandırmaları ile asayiş bozulmuştu. Ancak İngilizler, bölgedeki asayişsizliğe Türk çetelerin sebep olduğu gerekçesiyle, Osmanlı devleti'nin içişlerine karışıyor; önlenemediği takdirde Mütarekenin 7.Maddesi'nin uygulanacağı şeklinde tehditlerde bulunuyorlardı.

Bunun üzerine bölgeye her bakımdan kuvvetli ve yetenekli bir komutanın gönderilmesi gerektiğini düşünen Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey, Sadrazam Damat Ferit'e Mustafa Kemal Paşa'yı önerdi. Sonunda Mustafa Kemal Paşa bu görev için uygun bulundu.

Askeri ve mülki yetkililerin birleştirildiği bu göreve Mustafa Kemal Paşa'nın seçilmesinin nedenleri ise; şöyle idi:

Padişah Vahdettin'in fahri yaverliğini yapmış olan Mustafa Kemal Paşa'ya duyulan güven, İttihatçı olmaması; Almanlarla orduya komuta etmesine karşı çıkması, vatanperver ve askerlik mesleğinde başarılı bir komutan olması; ülkenin içinde bulunduğu şartlar karşısındaki siyasi ve fikri mücadelesine yansıyan azmi, kararlılığı ve ileri görüşlülüğü idi.

316 "IX. ORDU MÜFETTİŞİ MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN İSTANBUL-
SAMSUN-ERZURUM YOLCULUĞU"

Mustafa Kemal Paşa Müfettişlik yetkilerini kendi eliyle genişletmesine Harbiye Nazırı; "Paşa oğlum siz ordu müfettişi değil, bütün Anadolu'da nüfuza sahip bir müfettişlik ihdas etmişsiniz. Bu nasıl şey?" demesine rağmen görevi onaylamıştır.

Müfettişlik görevinin geçerli olabilmesi için gereken Padişah izni olan İrade-i Seniyye, 30 Nisan 1919'da çıkarılır.

İrade-i Seniyye, "Mülga Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı Mirliya Mustafa Kemal Paşa, IX.Ordu Kıtaatı Müfettişliğine tayin edilmiştir. Bu İrade-i Seniyye'nin icrasına Harbiye Nazırı memurdur" ifadeleri ile yayınlanır.

İkinci tasdik makamı olan Meclis-i Vükela/Bakanlar-Vekiller Meclisi, Müfettişliğin yetkililerini tartışırken, görüşmeler uzamış; Mustafa Kemal Paşa sonucu beklemeden 16 Mayıs günü İstanbul'dan hareket etmek zorunda kalmış; Meclis'in 17 Mayıs'ta aldığı onay kararını yolda öğrenebilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın müfettişlik görevleri şöyle idi:

Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliğine ait vezaif (görevler) yalnız askeri olmayıp, müfettişliğin kapsadığı bölge içinde ayrı zamanda mülkidir.

1-İşbu müşterek görevler şunlardır:

a) Bölgede güvenliğin sağlanması, asayişin dengesi ve bu asayişsizliğin çıkış sebeplerinin saptanması.

b) Bölgede ötede beride dağınık bir haldе varlığından söz edilen silah ve cephanenin bir an önce toplattırılarak uygun depolara konması ve korunması.

c) Çeşitli yerlerde bir takım şuralar (kurullar) olduğu ve bunların asker toplamakta bulunduğu ve gayri resmi bir yoldan ordunun bunları koruduğu ileri sürülüyor. Böyle kurullar var olup da asker topluyor, silah dağıtıyor ve ordu ile de ilişki de bulunuyorlarsa, kesin olarak yasaklanması ve bu gibi kurulların kaldırılması

2-Bunun için;

a) İki tümenli Üçüncü ve dört tümenli Onbeşinci Kolordular müfettişlik buyruğuna verilmiştir. İşbu kolordular hareket ve güvenlik konularında doğrudan doğruya Müfettişlikle olan işlemler, yani özlük işleri, genel kuvvet vesaire gibi konularda önceki gibi Harbiye Nezaretiyle haberleşeceklerdir. Tümen veyahut

Bölge Komutanlığı veya özel bir göreve atanacak subayların atanması veya değiştirilmesi Müfettişliğin uygun görmesi ve isteğiyle olacaktır. Öbür konularda lüzum ve yarar görerek, Müfettişliğin verdiği yönergeyi Kolordu Komutanları aynen uygulayacaklardır. Özellikle sağlık işleri pek önemlidir. Bu konularda yapılan işlerin halka da yayılması gerekir.

b) Müfettişlik bölgesi; Trabzon, Erzurum, Sivas, Van illeriyle Erzincan ve Canik/Samsun bağımsız livalarını(Sancak) içine aldığından müfettişliğin yukarıda sayılan görevleri yürütmek için vereceği tüm yönergeleri işbu illerle mutasarrıflık (il ve ilçe arası idari dağılım)lar doğrudan doğruya yerine getirilecektir.

3-Müfettişlik sınırı yakın il (Maraş ve Kayseri) ve bağımsız iller (Diyarbakır, Bitlis, Mamaretülaziz (Elazığ), Ankara, Kastamonu illeri) ile Kolordu Komutanlıkları da Müfettişliğin yürüteceği görev sırasında kendi başına yapacağı başvuruları dikkate alacaklardır.

4-Müfettişliğin askeri konulara ait makamı Harbiye Nezareti olmakla beraber diğer konular için ilgili yüksek makamlarla haberleşecek ve işbu haberleşmelerden Harbiye Nezareti'ne de haber verilecektir.

Müfettişlik görevinin sınırları Harbiye Nezareti tarafından yukarıda belirtildiği gibi çizilmişti. Aynı Nezaret tarafından Mustafa Kemal Paşa'nın bu yeni görevinde herhangi bir engelle karşılaşmaması için Hariciye Nezareti nezdinde de girişimlerde bulunulmakta idi.

Bu sırada Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nezareti ile yapmış olduğu görüşmeler neticesinde birlikte görev yapacağı müfettişlik kadrosunu da oluşturmaya başlamıştı. Maiyetinde 55 kişi vardı. Bu kişilerin arasında Refet (Bele) Bey, Kâzım (Dirik) Bey, İbrahim Tali Bey, Mehmet Arif Bey, Hüsrev (Gerede) Bey, Dr.Refik (Saydam) Bey gibi kendisine güvendiği yakın mesai arkadaşları bulunmakta idi.

İşgal Kumandanlığı Müfettişlik kadrosunun genişliğinden kaygılanarak, bunun daraltılmasını Harbiye Nezareti'nden istedi. Verilen cevabî yazıda hazırlanan kadronun daha fazla daraltılamayacağı ifade edildi.

Bu zorlu görev için IX.Ordu Kıttaat-ı Müfettişi Mustafa Kemal Paşa kendisine ayrılacak tahsisatın da geniş tutulması gerektiğini düşünüyordu. Bu amaçla,

318 “IX. ORDU MÜFETTİŞİ MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN İSTANBUL-
SAMSUN-ERZURUM YOLCULUĞU”

Harbiye Nezareti’ne 12 Mayıs 1919 tarihinde başvurdu. Buna göre; ödenek meselesi bir an önce çözümlenmeli, en azından üç aylık ödenek verilmeli, olağanüstü harcamalar müfettişlik onayına bırakılmalı, en az iki binek otomobil tahsis edilmeli, Müfettişlik karargahı seferi karargah olarak işlem görmeli idi.

16 Mayıs 1919 (Cuma günü) 55 kişilik müfettişlik karargahı ile İstanbul’dan Bandırma Vapuru ile hareket eden Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin Karadeniz’de vapuru batıracakları şeklindeki dedikoduları duyduğunda “Burada esir yaşamaktansa, Karadeniz’de batmayı tercih ederim” cevabını vermişti.

İsmail Hakkı Bey’in idaresindeki Bandırma Vapuru, Kız Kulesi açıklarında İngilizler tarafından kontrol maksadıyla durdurulur ve arama yapılır. Vapur tekrar hareket ettiğinde Mustafa Kemal Paşa “Bunlar işte böyle... Yalnız demire, çeliğe ve silah kuvvetine dayanırlar. Maddeden başka bir şey bilmezler. İstiklal ve hürriyeti uğrunda ölmeye karar vermiş bir milletin kudret ve kuvvetini anlayamazlar. Biz silah ve cephane değil, ideal ve iman götürüyoruz” demiştir.

Mümkün oldukça sahile yakın bir rota takip eden Mustafa Kemal Paşa, 18 Mayıs’ta Sinop’a ulaşmıştı. İngiliz takibinden kurtulmak için, Samsun’a kara yoluyla gitmeyi düşündüyse de, bu yolun daha zor olacağını öğrenince yine Bandırma Vapuru ile yoluna devam etti.

Aynı tarihte Sadaret Makamı tarafından Mustafa Kemal Paşa’nın görev ve yetkileri onaylandı ve Dahiliye Nezareti tarafından ilgili illere, konu hakkında bilgilendirme yapıldı.

Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919 Pazartesi günü sabah saat 8’de Samsun’a ulaşmıştı. Şehri otomobil ile dolaşarak yerel ve askeri idarecilerle görüştü. III.Ordu Komutanı Refet Bey’i vekaleten Samsun mutasarrıflığı ve XV. Tümen Komutanlığı’na atadı. Daha sonra Mustafa Kemal’in isteği ile Hamid Bey, Samsun Mutasarrıflığı’na atanacaktır.

Samsun’un akıbetinin de İzmir gibi olmaması için azami gayret sarfeden; fikir ve faaliyetleri ile Milli Mücadelenin liderliğini üstlenen Mustafa Kemal Paşa, kendisi ile millet ve ordunun fikren ve fiilen bütünleşmesini sağlamaya çalışmıştı.

Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs günü, XV. ve XX Kolordu Komutanlıkları ile derhal irtibata geçmişti. Aynı gün, Sadarete ve Harbiye Nezareti’ne gönderdiği

telgraflarda; İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinin, yakından temasta bulunduğu milleti ve orduyu düşünülmecek derecede üzdüğünü gördüğünü; ne millet ve ne de ordunun, varlığına karşı yapılan bu haksız saldırıyı asla kabul etmeyeceğini bildirmişti.

21 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'daki faaliyetlerinden rahatsız olan İngilizler, Harbiye Nezareti'ne IX.Ordu lağvedilmişken, buraya neden bir müfettişin gönderildiğini sordular.

Aynı tarihte Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nezareti'ne, İngilizlerin mütarekeye aykırı olarak istedikleri yerlere asker çıkarmalarına engel olunmazsa; görevini tam yapamayacağını ve bu durumun bölge halkının maneviyatını bozacağı gibi İstanbul'un nüfuzunun da sarsılacağını bildirdi. Bir başka telgrafında ise, bölgedeki asayişsizliğin asıl nedeninin Ermeni ve Rum çeteleri ve onların siyasi emelleri olduğunu ifade etmişti.

Samsun'daki İngiliz temsilcileri ile yaptığı görüşmeleri kapsayan 22 Mayıs tarihli raporunda da;

- a) Asayişsizliğin ancak Ermeni ve Rum çetelerinin emellerinden vazgeçmeleri ile sağlanacağı,
- b) Asırlardır bağımsız yaşamış Türk milletinin hiçbir yabancıнын idaresi altında yaşamaya tahammülü olmadığı,
- c) İzmir'in bir oldu-bitti ile Yunanistan'a bırakılmayacağı ve işgalin geçici olduğu,
- d) Bütün zorluklara karşı milletin tek vücut olarak milli hakimiyet esaslarına göre yeniden muhteşem günlerine döneceği,
- e) Türklük duygusunun hiç kaybolmadığı, ölesiye yaşanan zorlukların bu duyguyu kamçilediğini bildirmişti.

Bu arada Osmanlı Ordusu yeni bir taksimatla üç müfettişlik bölgesine ayrıldığından IX.Ordu Müfettişliği III.Ordu Müfettişliğine çevrilmişti.

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'daki faaliyetlerinden rahatsız olan İngilizlerin tutumu karşısında o, düşüncelerini rahat uygulamak için daha güvenli olan iç kısımlara gitmeyi uygun görerek, 25 Mayıs günü Havza'ya geçti.

320 “IX. ORDU MÜFETTİŞİ MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN İSTANBUL-
SAMSUN-ERZURUM YOLCULUĞU”

Müfettişlik Heyeti’ni Havza’da bir kıta askerle birlikte Kaymakam Fahri Bey, Belediye Reisi İbrahim Bey ve Havzalılar büyük bir coşku ile karşıladılar.

Havza’da derhal yerel idareciler ve eşrafla görüşen Mustafa Kemal Paşa, ülkenin içinde bulunduğu durumu padişah ve hükümetin tutumunu, İtilaf Devletlerinin Türk milletine köleliği layık gördüklerini, Rum ve Ermeni çetelerin yarattığı tehlikeyi ve İngilizlerin Samsun’da olduklarını ve yaptıklarını anlattı.

İttihat ve Terakki ile Redd-i İlhak Cemiyetlerinin birer şubelerinin bulunduğu Havza’da 28 Mayıs’ta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin kurulmasını sağladı.

Havza’da halk ve ordu ile temaslarını sıkılaştıran Mustafa Kemal Paşa, Edirne’de bulunan I.Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa’ya gönderdiği telgrafta; “Bağımsızlığa ulaşınca kadar, bütün milletle beraber, özveri ile çalışacağıma kutsal inançlarım adına and içtim” “Artık ben Anadolu’dan başka hiçbir yere gidemem” diyerek, Anadolu’daki milli mücadelenin tabii lideri olarak inandığı ve uğruna savaştığı “Ya İstiklal ya Ölüm” parolasıyla mücadelesini sürdürmek ve kazanmak azminde olduğunu ifade ediyordu.

Mustafa Kemal Paşa, Havza’da İngilizlerin Diyarbakır’daki birliklerinden toplayıp, Samsun’a nakletmekte oldukları onbinlerce tüfek mekanizmasına el koyarak, aynı işlemin tüm yurtda da yapılmasını istedi.

28 Mayıs’ta komutan, vali ve milli müdafaa cemiyetlerine gönderdiği telgraflarda, milli hak ve hukukumuzun savunulmasını, protesto mitingleri düzenlemesini istedi ki bu tarihten sonra yurdun her tarafında protesto mitingleri arttı.

Havza’ya geldiği günden itibaren Mustafa Kemal, İstanbul’daki fikirlerini sistemleştirmiş, hareketinin stratejisini tespit etmiştir. Buna göre;

- 1-Milletin etkin biçimde uyandırılması ve harekete geçirilmesi,
- 2-Ordunun milli harekete desteğinin sağlanması ve bunun devamlılığı,
- 3-Milli cemiyetlerin bir ortak amaç etrafında toplanması,
- 4-İstanbul Hükümeti ile ilişkiler ise zaman kazanmaya yönelik olacaktı.

Mustafa Kemal Paşa’nun faaliyetleri İngilizleri rahatsız etmiş ve İngiliz İşgal Kuvvetleri Karadeniz Ordusu Başkomutanı General Milne, Harbiye

Nezaretî'ne gönderdiği yazıda; "Mustafa Kemal Paşa ile emrindeki subayların vilayetlerde dolaşmaları halk efkârını incittiği gibi, askerlik yönünden de Mustafa Kemal ile emrindekilerin çalışmalarına gerek görülmediğinden derhal İstanbul'a çağrılmalarını" istedi.

Harbiye Nezaretî yapılan baskılar sonucu, 8 Haziran'da Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'a çağırdı.

Galiplerin her zaman haklı sayılacaklarına ve istediklerini yapabileceklerine inanan saray, Sadrazamı ve İstanbul Hükümeti ile Millet İradesi'ni ve gücünü her şeyden ve herkesten üstün gören görüş ve düşünce arasındaki çatışma, somut olarak bu olaydan sonra ortaya çıkmıştı.

Merzifon'da da İngilizlerin bulunması sebebiyle karargahını Amasya'ya taşımaya karar veren Mustafa Kemal Paşa, 13 Haziran 1919'da Amasya'ya geldi.

Bu arada İstanbul Hükümeti'nin yeni Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey, 17 Haziran'da Anadolu'ya gönderdiği emirde, işgallere direnilmemesini, milli ordu kurulmasını, bu hareketlerin asayişini bozduğunu, işgallerin sebebinin de bu milli hareketler olduğunu ilan ediyordu.

Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü'nün de, Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetlerin verdiği protesto telgrafların kabul edilmemesi şeklindeki emre karşılık Mustafa Kemal Paşa 'da, 20 Haziran'da vilayetlere ve kolordulara gönderdiği telgraflarda; bu emre uyulmamasını aksi halde uygulayanların Divan-ı Harbe verileceklerini bildirdi.

Mustafa Kemal Paşa Amasya'da halka hitaben yaptığı konuşmada "Amasyalılar, düşmanlarımızın Samsun'dan yapacağı bir huruç/çıkış hareketine karşı ayaklarımıza çarıklarımızı çekecek, dağlara çekilecek, vatanı en son kayasına kadar müdafaa edeceğiz" demişti.

Mustafa Kemal, Amasya'ya vardktan sonra Harbiye Nezaretî'nden bir telgraf aldı. Nezaret, İstanbul'a Hükümet tarafından geri çağrıldığını bildirmekte idi.

Bugünlerde Mustafa Kemal Paşa ile birlikte çalışmak için İstanbul'dan ayrılan Rauf Bey, Ankara'da Ali Fuat (Cebesoy) ile buluşmuş ve Havza'ya gitmek

322 “IX. ORDU MÜFETTİŞİ MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN İSTANBUL-
SAMSUN-ERZURUM YOLCULUĞU”

üzere yola çıkmıştı. Ancak, Mustafa Kemal Paşa Havza’dan ayrılmıştı. Bunun üzerine Rauf Bey ve Ali Fuat Paşa Amasya’ya doğru hareket etti.

Amasya, Milli Mücadele’nin dönüm noktalarından birisi olacaktı. Burada kendisini destekleyen coşkun bir kitle vardı. İttihat ve Terakki’nin de etkin bir oluşumu bulunmakta idi.

Mustafa Kemal’in çabaları kısa sürede ses getirmişti. Askeri birlik kumandanları Mustafa Kemal’in emirlerini süratle birliklerine bildirmekte idiler.

19 Haziran 1919’da Rauf Bey ve Ali Fuat Paşa Amasya’ya ulaştı. Bugünlerde Kâzım Karabekir Paşa tarafından Erzurum’da yapılacak kongreye, Mustafa Kemal Paşa da davet edilmişti.

Amasya’ya gelen Ali Fuat Paşa, Refet ve Rauf Beyler, Mustafa Kemal Paşa’nın daha önce hazırladığı metin üzerinde çalışarak bir Mukaddes İttifak ve bir İhtilal Beyannamesi özelliğini taşıyan Amasya Tamimi/Genelgesi’ni imzalayarak 21-22 Haziran 1919 günü yayınladılar.

Amasya Genelgesi’ne göre;

1-Yurdun bütünlüğü, milletin bağımsızlığı tehlikededir.

2- İstanbul’daki Hükümeti, üzerine aldığı sorumluluğu gereğince yerine getirememektedir. Bu durum, milletimizi yok olmuş gibi göstermektedir.

3-Milletin bağımsızlığını, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.

4-Milletin durumu ve davranışını göz önünde tutmak ve haklarını dile getirip bütün dünyaya duyurmak için her türlü etkiden ve denetimden kurtulmuş milli bir kurulun varlığı çok gereklidir.

4-Anadolu’nun her bakımından güvenli bir yeri olan Sivas’ta milli bir kongre toplanması kararlaştırılmıştır.

5-Milli Kongre’ye bütün illerin her sancağından halkın güvenini kazanmış üç delegenin katılması gerekmektedir.

6-Herhangi bir kötü durumla karşılaşmamak için, delegeler bunu milli bir sır gibi saklamalı ve kimliklerini gizlemelidir.

7-Doğu illeri adına 10 Temmuz’da bir kongre toplanacaktır. O güne kadar illerden gelen delegeler Sivas’a ulaşabilirlerse Erzurum Kongresi’ne katılan delegeler de Sivas’taki yerel kongreye katılabilirler.

Amasya Genelgesi Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'da, Samsun'da, Havza'da yapmaya çalıştığı fikri mücadelenin artık fiiliyata dönüşmesi idi. Gizli ve üstü kapalı yapılan milli mücadele resmileşiyor, açıkça ilan ediliyordu.

Türk Milleti, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde yurdunun bölünmesine, bağımsızlığının elinden alınmasına, Türklüğün yok edilmek istenmesine karşı bir isyan hareketi başlatmıştı. Bu isyan, İtilaf Devletleri'ne karşı teslimiyetçi bir politika izleyen İstanbul Hükümeti ve Padişaha da karşı idi.

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'da bütün sivil ve askeri makamlara genelgeyi duyurduğu gibi, İstanbul'daki bazı önemli kişilere de birer mektup ile göndermişti. Mektupta; artık, yalnız mitingler ve gösterilerle büyük amaçların gerçekleştirilemeyeceğini, milletin bağımsızlığından doğan güce dayanılırsa, kurtuluşun sağlanabileceğini, zararlı propagandaların durdurulması gerektiğini, artık "İstanbul'un Anadolu'ya hakim değil, Anadolu'nun İstanbul'a hakim olduğu" belirtiliyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'daki bu faaliyetlerinden dolayı İstanbul'da duyulan rahatsızlık üzerine Hükümet, 22 Haziran 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın III.Ordu Müfettişliği'nden azledilmesi kararını çıkararak, 23 Haziran'da vilayetlere bildirdi.

Harbiye Nezareti, III. Ordu Müfettişliği'ne Kâzım Karabekir Paşa'yı atamak istedi ise de; Kâzım Karabekir Paşa bunu kabul etmedi. Mustafa Kemal Paşa, Vali ve Mutasarrıflıklara gönderdiği telgraflarla, hükümetin bu kararını tanımadığını belirterek, görevine devam etmiştir.

26 Haziran'da erken saatlerde Amasya'dan ayrılan Mustafa Kemal Paşa Turhal üzerinden Tokat'a geldi. Heyet, askerlik dairesinde misafir edildi. Şehrin ileri gelenleri ile görüşmeler yapıldı. Tokat Belediye Salonu'nda 25 kişilik aydınlar grubuna özetle; "...hiçbir savunma vasıtasına sahip olmasak dahi dişimiz, tırnağımızla, zayıf ve dermansız kolumuzla mücadele ederek, şeref ve haysiyetimizi, namusumuzu müdafaâ etmeyi zaruri görüyorum. Tarih bize, vatan uğruna, canını, malını esirgemeyen milletlerin aslâ ölmediklerini, hâlâ yaşadıklarını göstermektedir. Ben hayatımı hiçbir zaman milletimden üstün görmedim ve görmeyeceğim. Her an milletim için şerefimle ölmeye hazırım!"

demmişti. Bu ateşli hitabe, dinleyenler üzerinde son derece etkili olmuştu. Burada sivil ve askeri yetkililerle görüşmenin yanı sıra, XV. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa ile de Erzurum Kongresi hakkında telgraf görüşmesi yaptı.

27 Haziran’da Tokat’tan ayrıldıktan saatler sonra Sivas’a hareket ettiğini bildiren telgrafın çekilmesini isteyerek yola çıktı. Yolculuk boyunca karşılaşılabilecek olumsuzluklara karşı alınan bu tedbir, Elazığ Valisi Ali Galip Bey’i hazırlıksız yakalamıştı. Sivas Valisi’nin, eline telgraf ulaştığında, Mustafa Kemal Paşa çoktan Sivas’a gelmişti. Sivas Valisi’nin karşılama törenini istemeyen ve valiyi de yanını alarak şehre giren Mustafa Kemal Paşa, Sivas’ta halkın büyük sevgi gösterileri ile karşılanmıştı.

Sivas’ta III.Kolordu Komutanı ve Sivas Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Başkanı ve şehrin ileri gelenleri ile görüşmelerde bulundu.

Mustafa Kemal Paşa, 27 Haziran günü Sivas Müdafaa-i hukuk Cemiyeti yöneticilerine şu direktifleri verdi: “Halkın çoğunluğunu, özellikle okumuş ve genç unsurları amaç etrafında toplayınız. Fiili direnişe hazırlanın. Olumsuz propaganda ve akımlara karşı önlemler alın. Kolordu Kumandanı ve Kurmay Başkanı ile çok sıkı ve sürekli ilişki içinde bulununuz, onların şifresi ile önemli konular ve durumlar hakkında bilgi alış verişi yapın. Vali ile de iyi ilişkileri geliştirerek, iki merkezin vilayete yapacağı duyurulardan bilgi sahibi olunuz. Sivas merkezinden Erzurum Kongresi için iki delege seçerek derhal yola çıkarınız”.

Bu direktifler, Sivashlı vatanseverler üzerinde kıvılcım etkisi yaptı. Ulusal mücadele yolundaki çabalarını artırdı.

Bu günlerde Sivas Valisi Reşit Paşa ile İstanbul Hükümeti arasında Mustafa Kemal Paşa’nın tutuklanmasının gerektiği yönünde yazışmalar olmakta idi. Elazığ Valiliği’ne yeni atanmış olan Ali Galip, Mustafa Kemal’i bu kutlu davasından vazgeçirmek için Sivas’ta bulunmakta ve türlü entrikalar çevirmekte idi. Onun bu faaliyetlerinin engellenmesinde İbrahim Tali Bey’in büyük gayreti olmuştu.

27 Haziran’da Mustafa Kemal Paşa’nın huzuruna getirilen Ali Galip, uzun bir görüşmeden sonra yanlış anlaşıldığını ifade ederek, bağlılığını dile getirmişti. Ancak Mustafa Kemal Paşa’ya söz vermiş olmasına rağmen sözünde durmayarak,

daha sonra Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa ve Dahiliye Nazırı Adil Bey'le birlikte Sivas'ta yapılması düşünülen kongreyi engellemek için büyük gayret sarfetmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, 28 Haziran'da Sadarete ve Harbiye Nezareti'ne çektiği telgraflarda; Padişah'tan ve Harbiye Nezareti'nden görevine son verildiğine dair bir emir almadığını, Meclis-i Vükela'nın kendisi hakkındaki azil kararının gelecekte milletin ve yurdun selameti açısından büyük zararlar doğuracağını belirterek, kararı tanımadığını ima etmiştir.

29 Haziran'da Sivas'tan ayrılan Mustafa Kemal Paşa, Hafik, Zara, Suşehri üzerinden Refahiye'ye geldi ve bir gece Refahiye'de kaldı.

30 Haziran'da yola devam edilerek olumsuz şartları dolayısıyla 1 Temmuz sabahı Erzincan'a ulaşıldı. Erzincan'da Vilayat-ı Şarkiye-i Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Başkan ve üyeleri ile asker ve sivil idareciler tarafından karşılanan Mustafa Kemal Paşa burada bir gece kalarak, hem dinlendi hem de arabaların tamir ve benzin ihtiyaçlarını karşıladı.

Mustafa Kemal Paşa, 2 Temmuz'da Erzincan'dan ayrılmadan Mabeyn Başkatibi Ali Fuat (Türkgeldi) imzalı bir telgraf aldı. Bu telgraf bizzat padişah adına çekilmişti. Telgrafta; "Padişah, yolculuk esnasında yapmış olduğunuz değerli hizmetleri takdirle karşılamaktadır. Ancak bu aşamada yapmış olduğunuz faaliyetlerin, İngilizleri ziyadesi ile rahatsız ettiğini, devletin bugünkü ahvaline rağmen her türlü fenalığın altından kalkılabileceği, hükümetin sizi azletmesini tasdik etmediğini ama istifa ederek, iki aylık bir hava değişimine çıkmanızın daha uygun olacağını padişahın hassaten" istediği ifade edilmişti.

2 Temmuz'da Erzincan'dan hareket edilerek, Cibice Boğazı'nı, Yollarüstü'nü ve Kötür Köprüsü'nü geçip, akşama doğru Tercan/Mamahutun'a varıldı. Mustafa Kemal Paşa, Tercan'da belediyeyi ziyaret etti. Bu sırada halk, onu görmek için belediye binası önüne toplandı. Halka hitaben yaptığı konuşmada; "vatanımız düşmanlar tarafından zincire çekilmiştir. Ayağımıza çarıklarımızı geçirip, silahlarımıza sarılarak, bu durumdan kurtaracağız" dedi.

3 Temmuz'da Tercan'dan ayrılarak, Erzurum'a yola çıkan Mustafa Kemal Paşa ikindiye doğru Ilıca'ya ulaştı. İşte Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da

326 “IX. ORDU MÜFETTİŞİ MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN İSTANBUL-
SAMSUN-ERZURUM YOLCULUĞU”

Samsun’dan başlayıp 3 Temmuz 1919’da Erzurum’da biten yolcuğu; toplam 688 kilometreyi bulmuştu. Burada, XV.Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa ile mülki ve askeri amirler ve halk tarafından törenle karşılandı.

Vilayat-ı Şarkiyye Muhafaza-ı Hukuk-u Milliye Cemiyeti üyesi ve Albayrak Gazetesi sahibi Süleyman Necati’nin kısa bir hoş geldiniz hitabıyla karşılanan Mustafa Kemal Paşa’ya Kâzım Karabekir Paşa “müfettişlikten hatta askerlikten çekilmenize teessür duymadan karar verebilirsiniz. Size mukaddesatımız namına söz veriyorum. Size müfettiş olduğunuzdan daha ziyade hürmetkar bulunurum” diyerek büyük bir manevi destek vermişti.

İkinci karşılama töreni şehir merkezinde İstanbul Kapı mevkiinde yapıldı. Böylece İstanbul’dan Samsun’a ve nihayet Erzurum’a uzanan 48 günlük yolculuk tamamlanmıştı.

Şehirde kalabalık bir halk tezahüratı ve coşkusu ile karşılaşan Mustafa Kemal’in Erzurum’a geldiği bu tarihi andan itibaren milli Mücadele adına yapılan her şey daha bir anlam ve önem kazandı.

Mustafa Kemal Paşa, o günlere ait izlenimlerini şöyle dile getirmektedir: “Benim buraya gelişim, bütün ulusun ateşten bir çember içine alınmış olduğu bir zamana rastladı. Bütün ulus, bu çemberin içinden çıkacağını düşünüyordu. Memleketin batısı düşman ayaklarına terk edilmiş ve oradaki halk silaha sarılmış, buranın ahali ise memleketin felaketten kurtulması için ayağa kalkmış bir durumdaydı. Ben işte böyle bir zamanda Erzurum’a geldim”.

Mustafa Kemal Paşa, ertesi günü Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin Erzurum Şubesi’ni ziyaret ederek yetkililerle görüştü ve cemiyetin çalışmalarını övdü.

5 Temmuz günü Harbiye Nazırı Ali Ferit Paşa, Mustafa Kemal Paşa’yı Padişah adına İstanbul’a çağırıyordu.

5 Temmuz günü gecesi Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir, Hüseyin Rauf, Erzurum Valisi Münir (Akkaya), Süreyya, Kâzım, Hüsrev, Dr.Refik Mahzar Müfit beylerin katıldığı gizli bir toplantı yapıldı. Mustafa Kemal; toplantıda memleketin içinde bulunduğu durumu anlatarak; tek hedefin, milli hakimiyete dayanan bağımsız bir Türk Devleti kurmak olduğunu belirtti. Şimdi sıra Mustafa Kemal ile

iş ortaklığı edip-etmemek ve bu büyük milli davayı organize edecek bir lider seçmeğe gelmişti. Toplantıya katılanlar Mustafa Kemal Paşa'yı lider seçmişlerdi.

8 Temmuz'da Meclis-i Vükela, Mustafa Kemal Paşa'nun III.Ordu Müfettişliği'nden alınmasına dair karar almış ve aynı gün Padişah tarafından Mustafa Kemal'in görevine son verilmişti.

Ancak 8/9 Temmuz gecesi Mustafa Kemal Paşa, bu resmi görevi ile birlikte çok sevdiği ve ömrünü adadığı askerlik mesleğinden; "Bundan gaye-i mukaddese-i milliyemiz için her türlü fedakarlıkla çalışmak üzere sine-yi millette bir ferd sıfatı ile bulunmakta olduğumu arz ve ilan ederim" demek suretiyle istifasını vermişti.

9 Temmuz günü, Orduya, vilâyetlere ve millete yayınladığı istifasını bildiren tamiminde; "Bundan sonra mukaddes-i milli gayemiz için her türlü fedakarlıkla çalışmak üzere sine-i millette bir ferd-i mücahit suretiyle bulunduğunu" beyan ediyordu.

O, askerlik görevinden resmen ayrılmıştı ama, halâ ordu ve sivil halk onun yanında idi. Nitekim Onbeşinci Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa, Müfettişlik Karargahı'nda bugünkü "Atatürk Evi" denilen mekâna taşınan Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret ederek; "Ben ve Kolordum emrinizdeyiz. Bundan sonra dahi ne emirleriniz varsa ifâyî bir şeref bilirim" demiş ve bu sözler Mustafa Kemal Paşa'yı çok duygulandırıp, mütlü etmişti.

İşte bu tarihten itibaren Mustafa Kemal Paşa'nun başarılarla dolu hayatında yeni bir sayfa açılıyordu.

10 Temmuz günü, Vilâyât-ı Şarkîyye-i Müdâfaa-i Hukûk Cemiyeti ve Erzurum halkının çok anlamlı ve nazik bir tavrı ile "Muhterem Mücahit" dedikleri Mustafa Kemal Paşa'yı, cemiyetin Fââl Heyet Başkanlığı'na, Rauf Bey'i de ikinci başkanlığa seçmişlerdi.

Yine Vilâyât-ı Şarkîyye-i Müdâfâa-i Hukûk Cemiyeti ve Erzurumluların Mustafa Kemal Paşa için yaptıkları ikinci kadirşinaslık örneği de; Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey kongreye katılmalarını sağlamak için Cevat (Dursunoğlu) ile Emekli Binbaşı Kâzım (Yurdalan) Beylerin Kongre delegeliğinden istifa ettiler.

328 “IX. ORDU MÜFETTİŞİ MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN İSTANBUL-
SAMSUN-ERZURUM YOLCULUĞU”

Ayrıca, Vilâyât-ı Şarkîyye-i Müdâfaa-i Hukûk Cemiyeti’nin İstanbul’daki Merkezince Kongre’de bulunulması istenilen Raif Hoca, 20 Temmuz’da tüm bu yetkilerin Mustafa Kemal Paşa’ya devredilmesi için merkeze telgraf çekmişti.

İtilaf Devletlerinin ve onların kıskırttıkları ve teşkilatlandırdıkları Ermenilerin “Büyük Ermenistan”, Rumların “Pontus Krallığı” kurma fikir ve çalışmalarına karşı “Vilâyât-ı Şarkîyye Müdâfaa-i Hukûk-ı Millîye Cemiyeti” ve “Trabzon Muhâfaza-i Hukûk-u Millîye Cemiyeti” tarafından 10 Temmuz’da toplanması düşünülen ama ertelenen Erzurum Kongresi daha önceden görüşülecek konuların müsveddeleri de hazırlanmış olarak, 23 Temmuz 1919 Çarşamba günü toplanmıştı.

Kongre salonunda en yaşlı delege olan Raif (Dinç) Hoca’nın “Açış Konuşması”ndan sonra, Mustafa Kemal Paşa, kongrenin ilk oturumuna katılan 47 delegenin 38 oyunu alarak başkan seçilmişti. Delegelerin 4’ü çekimser kalmış, Raif Efendi’ye 2 ve Trabzon Delegesi Servet Siret (Orkun) Bey’e 1 oy çıkmıştı.

Oylama sonrasında başkanlık kürsüsüne gelen Mustafa Kemal Paşa, Kongre üyelerine yaptığı konuşmada; başkan seçilmesinden dolayı teşekkür ederek; o günün siyasi koşullarını değerlendiren bir konuşma yapmıştı.

Konuşmasında; “Tarih ve olayların sürüklenmesiyle, bugünkü içinde bulunduğumuz kara ve kanlı tehlikeleri görmeyecek, üzülmeyecek hiçbir vatansever düşünülemez” derken; üç kıtaya hakim olan bir milletin esarete ve köleliğe mahkum edilerek, bu devletin tarih sayfasının kapatılmak istendiği; İtilaf Devletleri’nce Doğu Anadolu’da, Adana ve Kozan havâlisinde Ermenistan, Batı Anadolu ve Trakya’da Yunanistan, Karadeniz kıyılarında Pontus Krallığı kurularak vatanımızın parçalanmak istendiğini açıklamıştı.

“Tarih, bir milletin kanunu, hakkını ve varlığını hiçbir zaman inkâr edemez. Bundan dolayı vatanımız ve milletin aleyhine verilecek hükümler, iflas etmeye mahkumdur.

Bize karşı yapılan bu iğrenç zulüm ve haksızlıklar karşısında milli vicdanımız uyanarak sesini yükseltmiş ve Müdâfaa-i Hukûk-u Millîye, Muhafaza-i Hukûk-u Millîye, Müdâfaa-i Vatan ve Fırd-i İlhâk gibi aynı maksatla kurulan cemiyetler, elektrik şebekesi gibi vatani sarmıştır.

İşte bu milli teşkilatın oluşturduğu mücadele ruhu, mübarek vatanımızı ve milletimizin istiklalini korumak için son sözü söyleyecek ve bunu da uygulatacaktır" demişti.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu sözleri Kongrenin çalışmaları ve alacağı kararların özünü teşkil etmekte idi.

Erzurum Kongresi'nde 23 Temmuz Çarşamba gününden 7 Ağustos Perşembe gününe kadar (25 Temmuz Cuma' tatil olduğu için hariç) toplam 13 toplantı yapılmıştır.

Erzurum Kongresi, yedi vilayetin katılması ile gerçekleştirilecek mahalli bir kongre idi. Ama Mustafa Kemal Paşa'nın katılımı, başkanlığı ve alınan kararların kapsamı dolayısıyla millilik özelliği kazanarak; Milli Mücadele dönemindeki ilk Milli Kongre olmuştur.

Zaten Kongrenin başından beri Mustafa Kemal Paşa, "Kongreyi mahalli ve mevzî bir kongre ölçüsünden çıkarıp, memleket çapında vatan ve milletimizin kurtuluşu yolunda hayati kararlar alacak bir büyük milli hadise haline sokmak gerekir" düşüncesindeydi.

Bu Kongre dolayısıyla, Erzurumluların Mustafa Kemal Paşa'ya sevgileri artmış; şehirlerine böyle bir kongre armağan eden Mustafa Kemal Paşa'ya kadirşinaslık örneği sayılan bir davranışla, 25 Ağustos 1919'da "Fahri Hemşehrilik" teklif edilmişti.

Mustafa Kemal Paşa, 27 Ağustos'ta Erzurumluların bu muhabbet ve samimiyetine teşekkürle "Bu Erler Yatağının Hemşehrilliğini" kabul ederek, Erzurum Nüfusuna kaydı için nüfus kağıdını Yaveri Cevad Abbas Bey ile gönderir: Cevad Abbas Cemiyete gittiğinde şöyle der:

"Türklüğün Anadolu'daki en eski kalesine, en kahraman şehrine, Asrın En Büyük Türk'ü, Hemşehri olmuştur".

Mustafa Kemal Paşa'nın hayatında Erzurum'un diğer önemli bir yanı da, Erzurum'u temsilen Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne Erzurum Mebusu seçilmesi idi.

Mustafa Kemal Paşa, 3 Temmuz-29 Ağustos 1919 tarihleri arasında Erzurumlularla çok önemli şeyler paylaşmış ve yaşamıştı. Karşılıklı olarak birbirlerinin hayatlarına değer ve anlam kazandırmışlardı.

Erzurum Kongresi, sivil ve bölgesel bir halk hareketinin, tüm vatanı ilgilendiren milli bir direnişe dönüştürüldüğü yerd.

Küçüle küçüle elinde sadece Anadolu kalan Türk halkının “Ya istiklâl, ya ölüm” parolasının kararlarının alındığı yerd.

Atatürk’ün “aynı geçmişi paylaşan, aynı vatanın evladları olan, aynı devletin vatandaşları olmanın mutluluk ve sorumluluğunu duyan, geleceğe dönük ortak ideallerini gerçekleştirmek konusunda ortak irade beyan etmiş olan, dolayısıyla aynı kültürü paylaşan insanların teşkil ettiği toplum” dediği millet, yani Türk Milleti, Erzurum Kongresi’nde alınan kararlar ile, İtilaf Devletleri’ne, İstanbul Hükümeti’ne, tüm dünyaya bir millet olmanın gerektirdiği mesajın verildiği yerd.

Yine Atatürk, “Biz, esasen milli varlığın temelini, milli şuurda ve milli birlikte görmekteyiz” derken çok haklıydı. Çünkü milli varlığımızın temelini oluşturan milli şuur ve milli birlik hareketinin ilk işaret ışığı Erzurum’da yanmış, çevreyi aydınlatmıştı.

Bir milletin şerefinin, haysiyetinin, namusunun korunabilmesi için o milletin mutlaka hürriyet ve istiklale sahip olması gerektiğine inanan ve “Hürriyet ve İstiklâl benim karakterimdir” diyen -ki, burada benim demekle Türk milleti vurgulanıyor. Çünkü onun için “ben” demek “millet” “millet” demek “Atatürk” demektir- Atatürk’ün başkanlığındaki Erzurum Kongresi’nde; milletin, hürriyet ve istiklalini koruyacak ve temin edecek kararlar alınmıştır.

Atatürk’ün ifadesi ile “Erzurum Kongresi, bütün memleketin ve milletin birleşme ve kaynaşma noktasında Doğu Anadolu Vilayetlerince, diğer vilayetler ile her açıdan işbirliğini temin etmek ana fikrini kabul etmiştir”. Erzurum Kongresi’nde, İmparatorluktan Milli Devlete geçiş yolundaki kararlar alınmıştır.

Erzurum Kongresi, Misâk-ı Milli’nin sınırlarının çizildiği ve milli sınırların kuvvet, şeref ve haysiyetle Müdâfaa kararlarının alındığı yerd.

Erzurum Kongresi’nde, İtilaf Devletleri’ni özellikle İngilizleri, “Erzurum’da Cumhuriyet ilan ediliyor” şeklinde endişelendirecek kadar ciddi ve önemli kararlar

alınmıştı. Endişeler doğru idi. Çünkü, Erzurum'da Yeni Türk Devleti'nin ve Cumhuriyetin temelleri atılmıştı. Çünkü, Atatürk, ileride kurulacak hükümetin şeklinin Cumhuriyet olacağını da Erzurum'da ifade etmişti.

Üstelik Erzurum Kongresi kararları, yeni kurulacak Türk Devleti'nin iç ve dış siyasetini; hukûkunu, sosyal, kültürel, iktisadi, mali programı ve politikasını da belirliyordu.

Erzurum Kongresi kararları ile vatanımızı dört bir yandan işgal eden, Rum ve Ermenilere peşkeş çeken İtilaf Devletleri'nin; Karadeniz'de Rum Pontus, Doğu Anadolu'da Büyük Ermenistan ve Kürdistan yaratma ideallerine ve gayretlerine indirilmiş demir bir yumruktur. Üstelik başka milletlerin tarihlerinde görülmemiş derecede bir milli şahlanıştır. Bunun, en mükemmel şekilde uygulanarak gerçekleştirilmiş olması da ayrı ve önemli bir özelliğidir.

Şüphesiz, Erzurum Kongresi'nin en büyük hizmetlerinden birisi de alınan kararlar ile Sivas Kongresi'nin esâslarının belirlenmesi idi.

Kısaca, vatanın en sıkıntılı gününde memleketin en büyük adamının başkanlığı altında toplanan Erzurum Kongresi en hayati meseleleri ele alarak incelemiş ve hepsini bir karara bağladığı gibi, bu kararların yerine getirilmesi için en pratik yolları göstermişti.

Tüm bu nedenlerden dolayı Erzurum Kongresi, Milli Mücadele'nin önemli bir dönüm noktasıdır.